

УДК:338.1:334.012.72(18)

А.Г. Мазур, д-р екон. наук, професор

Вінницький національний аграрний університет, м. Вінниця, Україна

РОЛЬ ЦЕНТРАЛЬНОГО МІСТА В ПРОСТОРОВОМУ РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ

Розглядається еволюція міста в національній економіці, наводяться регіоноутворюючі ознаки міста-регіону та міста-мегаполісу в регіональній та глобальній економіці, визначається роль та значення сучасних суперміст у просторовому економічному розвитку.

Ключові слова: місто, місто-регіон, місто-мегаполіс, держава, економіка, політика, глобалізація, урбанізація.

The evolution of city is examined in a national economy, the creators of the region signs of city-region are pointed on city-megalopolis in a regional and global economy a role and value of modern supercities is determined in spatial economic development.

Key words: city, city-region, city-megalopolis, state, economy, policy, globalization, urbanization.

Постановка проблеми. Процес концентрації ділової активності в містах регіонального масштабу та супермістах світу прямо впливає із новоствореної парадигми регіонального розвитку “регіон як квазідержава”, згідно з якою протягом чверті ХХІ ст. відбуватиметься посилена локалізація діяльності у вибраних центрах регіональних та світових утворень, що призведе до інтенсивного зростання останніх та створення гіперурбанізованих територій.

Ця тематика є доволі актуальною, оскільки економічне значення міста-регіону і регіону-мегаполісу ми тільки починаємо розуміти, в науці ще не існує достатніх способів її ідентифікації та однозначного визначення. Це тим більш важливо, оскільки сучасні суперміста стають відносно відокремленими як від національної, так і глобальної економіки, фактично формуючи самостійні осередки розвитку, не пов’язані із задекларованими політичними нормами тих держав, де вони знаходяться.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням ролі і значення міста в регіональних утвореннях присвячені численні праці зарубіжних дослідників: П. Тейлора, М. Хайпера, Ф. Броделя, М. Кастельса, С. Сассен-Кооба та інші. Успішно студіюють цю тему і вітчизняні вчені, зокрема: Балусева О.В., М.І. Долішній, О.П. Ковальов, О.І. Шаблій та інші. Втім сучасна регіоналістика не володіє обширними узагальненнями про цей вектор її розвитку, а тому потребує додаткових системних досліджень.

Мета статті. Метою цієї статті є узагальнення еволюції міст та їх ролі в національній економіці та визначення значення сучасних центральних міст у регіональних та глобалізованих регіональних економічних утвореннях.

Виклад основного матеріалу. З розвитком первинних економічних відносин пов’язується й історія встановлення міст як центрів організації економічного простору.

За твердженням Броделя [1], епоха встановлення міст-імперій розпочалася Ганзейським союзом у Німеччині і завершилась в Амстердамі ще тоді, коли “місто самостійно володіло справжньою імперією торгівлі та кредиту без підтримки сучасних держав”. Актуальним питанням для середньовічної Європи було те, хто з потенційних ворогів, місто чи держава, пануватиме над іншим.

У своєму зеніті міста-держави керували світовою торгівлею. Економіки цих міст були новими силами, які використовували переваги відсталості інших територій для розширення, переважання та встановлення майже монопольної влади над високими прибутками від торгівлі на великі відстані. Бродель доводить, що “в цьому не має нічого дивного: міста (з цим погоджується всі історики) були суттєвим інструментом нагромадження, двигунами економічного зростання, силами, що відповідали за весь прогресивний поділ праці”.

Але чомусь ці економіки міст – центри світової торгівлі та політичних інтриг – не змогли побороти держав-націй. Бродель припускає, що чотири чинники, або сили, ймовірно спричинили панування держав-націй.

Перший чинник – місто-держава, володіючи незначною кількістю ресурсів, давало дуже малу базу для панування над сусідніми економіками та світовими ринками. Наприкінці XVIII сторіччя, вважає Бродель, водночас зі зростанням світової економіки та початком промислової революції в Європі, така база виявилася надто малою, щоб утримати структуру виробництва і торгівлі. Самим містам бракувало контролю над сусідніми економіками, від яких залежав їхній успіх. Коли міста-держави втратили контроль, держави-нації почали переважати.

Другий чинник, який призвів до падіння міста-держави, – першість політики та перевага політики над економікою. Національні держави – політичні утворення – не були економічними системами, а лише конструкціями, утвореними в межах політичних кордонів. На думку Броделя, “економічна територія завжди простягалася далеко за межі політичних територій”. Отже, держави чи національні ринки зводились усередині економічної системи, яка була більшою, ніж вони самі. Точніше, вони формувалися в опозиції до цієї системи.

Третім чинником, який призвів до остаточного тріумфу держави-нації, було поширення меркантилізму, сили, тісно пов’язаної з перевагою політики над економікою. Бродель зауважив, що “меркантилізм точно репрезентує початок усвідомлення можливостей керувати економікою країни загалом – по суті, це можна вважати першою спробою створити національний ринок”. І справді, меркантилізм було охарактеризовано як перехід контролю над економічною активністю від міської громади до держави.

Можливо завдяки цьому економічне зростання було вирішальним чинником експансії та консолідації національних ринків і призвело до відокремлення економічного добробуту й політичної влади. В результаті, як вважає Бродель, “утворилася прірва між державами (як місцем зосередження влади), з одного боку, та міськими центрами (як місцем зосередження добробуту), з другого”.

Верховенство політики над економікою в розвитку держави-нації – це не більше, ніж просто додаткова інформація для дослідників історії. Джерела сучасної економічної думки та теорії знаходимо в посиленні меркантилізму та централізації влади в державі нації. І справді, видатний історик економічної думки сер Олександр Грей вірив, що меркантилізм ніколи не був чимось більшим, ніж засіб для такого політичного заходу, як утворення сильної держави.

Виникнення держав-націй призвело до утворення того, що зараз називають національною економікою, маючи на увазі накладання політичних кордонів на моделі організації та розвитку ринку, що виникають. Головним зусиллям економіки та економічної політики минулого сторіччя була спроба додати раціональності та послідовності до цієї штучної економічної конструкції. За панування націоналізму межі економіки та межі нації збіглися. Нація та національна економіка стали одним цілим.

Програвши битву за кордони політиці, економіка далі виграла війну за контроль над національними цінностями та прийняттям рішень [2]. В епоху національного меркантилізму політика переважала над економічними інтересами. Однак у XIX сторіччі тільки-но сили сучасного капіталізму витіснили меркантилізм, “економічна діяльність стала системою ринкових відносин, вільних від усіх обмежень, практичних чи моральних, вільних від усього” [3]. Наприкінці Другої світової війни економіка набула статусу “науки”, і “ринок” став арбітром, об’єктивною реальністю, яка не потребувала керівництва видимої руки політики, окрім легкого “збалансування” терезів [4]. У цих умовах центральні міста регіональних і національних утворень, отримавши нове дихання, стали, як стверджує Джон Бахлер, швидко генерувати структурні зрушення, фактично формуючи особливу модель розвитку регіональної економіки. Ці процеси були помічені науковцями дещо із запізненням.

Впродовж тривалого часу, образ міста в економічних дослідженнях був непомітний. Як стверджує Джон Р. Гарріс, урбанізацію традиційно розглядали як супутника струк-

турних змін, а не як рушійну силу індустріалізації [5]. Функціям міста в процесі індустріалізації, не надавали систематичної уваги аж до п'ятдесятих років, коли новаторські статті Еріка Лампарда, Берта Гозеліза та Вілбура Томпсона зосередились на взаємозв'язку між урбанізацією та економічним зростанням і розвитком [6]. У подальшому економічна література зосередилась на місті-метрополісі як функціональній економічній одиниці, надаючи йому такі відмінні від міста риси:

– *по-перше*, метрополіс – це продуктивна територія, в якій близькі відстані, обсяги та концентрація ресурсів забезпечують ефект масштабу та конкурентну перевагу за виробничими витратами;

– *по-друге*, метрополіс – це розсадник та інкубатор підприємництва й інновацій;

– *по-третє*, метрополіс – це центр прийняття рішень, контроль за їх виконанням, інформації та комунікацій.

Таким чином, продуктивний метрополіс – реалізація агломеративної економіки, яка виходить із низки чинників. Серед них – мінімізація коштів, пов'язаних з відстанню, у тому числі транспортування, комунікації та час; загальні чинники – такі, як об'єднаний фонд кваліфікованої і некваліфікованої робочої сили та постачальників загальних матеріально-технічних ресурсів; доповнювальні стадії виробництва; координація спеціалізованої діяльності, що стає можливою через близькість; доступність капіталу.

Що стосується продуктивного образу, то метрополіс живить інновацією підприємство, що підсилює сукупне зростання.

Контрольна функція метрополісу ґрунтується на зосередженні в міській зоні спеціалізованої інформації, комунікацій, взаємодії та поліпшеного транспортування. Просторова близькість цих функцій створює спеціалізоване середовище для головних адміністративних установ (громадських і приватних), фінансових посередників, тих, хто обробляє дані та спеціалізовані бізнесові послуги.

Концепція міського регіону як первинного центру зміни продуктивності та зростання пов'язує теорії міських центрів зростання та регіонального зростання в єдину систему.

Економічне зростання відбувається в матриці міських регіонів, у формі якої організована просторова економіка. Міста є центрами діяльності та інновацій, центральними точками транспортної та комунікаційної мереж, місцями кращої доступності, коли фірми найлегше починають плоди ефекту масштабу і коли індустріальні комплекси можуть досягнути економії коштом місця розташування та урбанізації. Вони заохочують спеціалізацію робочої сили, спеціалізацію територій на підставі продуктивної діяльності та ефективності у наданні послуг. Сільськогосподарські підприємства є найефективнішими поблизу міст. Особливо успішне комерційне сільське господарство оточує великі міста, тоді як територія великих міських районів характеризується відсталими, не такими прибутковими економічними системами.

Деяко споріднений підхід ми знаходимо у вітчизняному нормативному і економічному тлумаченні ролі міста в економіці. Міські поселення в Україні розрізняють, перш за все, за чисельністю населення. Так, чисельність міста має бути не менш як 10 тис. чол., а інших міських утворень (селищ міського типу) – не менше 2 тис. чол., у тому числі надвеликі – понад 500 тис. чол., великі – від 100 до 500 тис. чол. У середніх містах проживає від 50 до 100 тис. чол., у на півсередніх – від 20 до 50 тис. чол., у малих – від 10 до 20 тис. чол. [7].

Спеціалісти вважають [7], що міські населенні пункти в умовах України виконують різні функції у просторовій організації економіки (ці функції вони називають містоутворюючими). Монофункціональні міста концентрують у собі якусь одну галузь господарства чи діяльності: промисловість, транспортні послуги, оздоровчі заклади (наприклад, курортне місто). Деякі міста обслуговують тільки одне підприємство (оборонний завод, рудник, гідроелектростанцію, морський порт тощо). Найбільше розповсюджені багатофункціональні міста, які

одночасно концентрують промисловість, будівництво, транспорт, торгівлю, фінанси, заклади освіти, охорони здоров'я, культури, науки, управління. Міста, що розвиваються, утворюють агломерації, а їх злиття – мегаполіси, що вміщують у собі декілька мільйонів людей. Така класифікація міста зручна за ознакою форм розселення, але не місця і ролі в регіональній економіці. Стосовно останнього, то вона неоднозначна і проявляється по-різному.

Зворотній ефект від діяльності економіки міста-метрополісу ми отримуємо, коли місто занепадає і перестає генерувати інноваційні хвилі.

Пітер Драєр зауважує: “Репутацію і життєспроможність метрополісної території формують враження від центрального міста. Якщо дозволити центральному місту занепасти, це негативно впливає на всю метрополісну територію. Підприємство відмовляється переміщуватися, інвестувати чи просто залишатись на території, де центральне місто, характеризується високим рівнем злочинності, низьким рівнем шкільної освіти, невідповідними послугами чи ймовірністю громадських заворушень. Мабуть, по цій причині великі комерційні формування змінюють місця реєстрації своїх головних офісів, що спостерігається в економічному просторі України.

Інший, дещо споріднений підхід щодо ролі міста походить із Бюро статистики праці США, який визначає території ринку праці. Кожна територія ринку праці складається із центрального міста і територій, які прилягають до нього та економічно інтегровані в це місто. Території ринку праці можна визначити за категоріями: переважно великі території ринку праці (міста-мегаполіси), суто міські території обласного рангу (місто-регіон), середні території (вузлові міста і міста районного масштабу), невеликі території – населені пункти з населенням 5000 осіб і більше, в межах яких працівники доїжджають до місця роботи. До речі, такий, чи близький до нього підхід, реалізують автори проекту адміністративної реформи в Україні. В ній передбачається впровадження трьохрівневої системи адміністративно-територіального устрою країни: громади (5000 чол.), райони (70000 жителів), та самих регіонів з містами-регіонами (750000 тис. чол.), що не входять до складу регіонів (рис.).

Рис. Взаємозалежність міста та області-регіону

Особливістю взаємодії міста-регіону й області-регіону полягає в тому, що вони відносяться або функціонують в єдиній регіональній економічній системі, але мають різні системи управління. В управлінській діяльності міста-райони Київ і Севастополь мають державні адміністрації, а в регіонах – містах обласного рангу – органи місцевого самоврядування.

Інший аспект цієї проблеми – виділення міст – мегаполісів згідно з існуючою європейською практикою та того ж законопроекту адміністративної реформи, де до таких відносяться міста з населенням 750 тис. населення і більше. Згідно з цією нормою в Україні можна виділити Київ, Харків, Донецьк, Одесу, Дніпропетровськ, Львів. Проте законодавчо сформованого й економічно обґрунтованого місця цих регіонів – мегаполісів у національній економіці поки ще не визначено.

Економічне та політичне обґрунтування ролі і змісту міст-мегаполісів ми знаходимо в глобалізованій економіці [8]. При цьому авторство в обґрунтуванні глобальних міст

справедливо належить С. Сассен-Кообу. На його думку, глобальні міста – це центри: зосередження керівництва організацією світової економіки; концентрації фінансів; виробництва, включаючи створення інновацій у провідних галузях економіки; ринкової торгівлі товарами і нововведеннями.

У нинішній глобальній економіці міста-мегаполіси є центрами формування регіонально-орієнтованих економічних союзів: Європейського Союзу, Північноамериканської й Азійсько-Тихоокеанської економічної зон.

Так, зона концентрації міст-мегаполісів Європейського Союзу формується по осі Антверпен, Венеція, Генуя, Лондон, Париж, Рим.

Основу Північноамериканської зони концентрації мегаполісів складають Нью-Йорк, Лос-Анджелес і Чикаго, які тісно взаємодіють з центральними містами інших країн світу.

Що стосується Азійсько-Тихоокеанської зони глобальних міст, то вона є наймолодшою за часом утворення і формується по осі Токіо-Сінгапур. Слід також відзначити стрімке зростання глобальних міст нових постіндустріальних країн цього регіону – Бангкок, Сінгапур, Санган, Саул, Тайбей та інших.

Характерною особливістю глобальних міст є те, що вони формують замкнену в єдину мережу сукупність геополітичних центрів. У них концентрується переважна частина штаб-квартир міжнародних і міждержавних організацій (ММО) та груп і міжнародних неурядових організацій (МНО). За попередніми розрахунками, на сім ключових геополітичних центрів – Нью-Йорк, Париж, Лондон, Брюссель, Женева, Вашингтон і Відень доводиться 2/3 усіх штаб-квартир ММО; лідером є Нью-Йорк з розміщенням штаб-квартири ООН та структурними підрозділами цієї організації [10].

Висновки. Матеріали цього дослідження дозволяють зробити, як мінімум, два узагальнення:

– концентрація економічної активності на урбанізованих територіях сприяє економічному зростанню як самому місту, так і прилеглих територій. Існування міста-регіону в національній економіці знаменує собою формування окремої економічної системи з відносно самостійним вектором розвитку;

– стрімкі темпи урбанізації у світі приводять до створення міст-мегаполісів, які стають центрами транснаціональних економічних утворень у глобалізованій економіці.

Список використаних джерел:

1. Bvau del, F. (1984). Civilization and capitalism: 15 th -18 th centuvy (Vol, III, p. 91) New jork; Havrev Row.
2. Evay, A. (1931). The development of economic doctvine. New Jovk: John Wiley.
3. Bender, T. (1983, Winter). The end of the city? Democvacy, 3 (1.).
4. Thuvow, L. (1980). Zevo sum society (p. 16). New York: Basic Books.
5. Havvis, L.R. (1984) Economics: Invisible, pvoduktive and pvoblem cities. In L. Rodvin. R.M. Hollistev, New Jork: Plenum.
6. Мірзодаєва Т. Теоретично-методологічні підходи до дослідження просторового розвитку регіону / Т. Мірзодаєва // Регіональна економіка. – 2004. – № 2. – С. 18-34.
7. Коваль Я. В. Регіональна економіка: навчальний посібник / Я. В. Коваль, І. Я. Антоненко. – К.: Професіонал, 2005. – 280 с.
8. Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура / М. Кастельс; пер. с англ. под ред. науч. ред. О. И. Шпаратана. – М.: Гос. ун-т. высш. шк. экономики, 2000. – 606 с.
9. Глобализация и глобальный город: исследования Саксии Сассен // Социальные и гуманитарные науки. Отечественная и зарубежная литература (Сер. 4. Социология). – М.: ИНИОН РАН, 2006. – № 2. – С. 15-34.
10. Балусва О.В. Урбанізаційні процеси: аналіз світових тенденцій / О. В. Балусва // Економіка та держава. – 2011. – № 6. – С. 53-56.